

Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*
Színképelemzés

I.

A vadász ül hosszú méla lesben,
Vár felajzott nyílra gyors vadat,
S mind fölebb és mindig fényesebben
A serény nap dél felé mutat;
Hasztalan vár; Vértes belsejében
Nyugszik a vad hús forrás tövében.

A vadász még lesben ül sokáig,
Alkonyattól vár szerencsejelt:
Vár feszülten a nap áldoztaig,
S ím a várt szerencse megjelent:
Ah de nem vad, könnyü kis pillangó,
S szép sugár lány, röpteként csapongó.

„Tarka lepke, szép arany pillangó!
Lepj meg engem, szállj rám, kis madár;
Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
Ahol a nap nyugodóba jár.”
Szól, s iramlik, s mint az őz futása,
Könnyü s játszi a lány illanása.

„Istenemre!” szóla felszökelve
A vadász: „ez már királyi vad!”
És legottan, minden mást feledve,
Hévvél a lány nyomdokán halad.
Ő a lányért, lány a pillangóért,
Verseneznek tündér kedvtelésért.

„Megvagy!” így szól a leány örömmel,
Elfogván a szállongó lepét;
„Megvagy!” így szól a vadász, gyönyörrel
A leányra nyújtva jobb kezét;
S rezzent kézből kis pillangó elszáll;
A leány rab szép szem sugaránál.

II.

Áll-e még az ősz Peterdi háza?
Él-e még a régi harc fia?
Áll a ház még, bár fogy gazdasága
S telt pohárnál ül az ősz maga.
A sugár lány körben és a vendég;
Lángszemében csábító varázs ég.

S Hunyadiért, a kidőlt dicsőért,
A kupák már felvillantanak,
Ősz vezére s a hon nagy nevéért
A vén bajnok könyei hulltanak;
Most könyűi, vére hajdanában
Bőven omlott Nándor ostromában.

„Húnyt vezérem ifju szép sugára”
Szól az ősz most „éljen a király!”
A vadásznak vér tolúl arcára
S még kupája illetlen áll.
„Illetlen mért hagyod kupádat?
Fogd fel, gyermek, és kövesd apádat.”

„Mert apád én kétszer is lehetnék,
És ha ittam, az nincs cenkekért;
Talpig ember akit én említék,
Nem gyaláz meg ő oly hősi vért!”
S illetődve s méltóság szemében,
Kél az ifju, tölt pohár kezében:

„Éljen hát a hős vezér magzatja,
Addig éljen, míg a honnak él!
De szakadjon élte pillanatja,
Melyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a népen a rossz s tehetetlen.”

S mind zajosban, mindig hevesebben
Víg beszéd közt a gyors óra ment.
A leányka híven és hivebben
Bámulá a lelkes idegent.
„Vajh ki ő, és merre van hazája?”
Gondolá, de nem mondotta szája.

„Téged is, te erdők szép virága,
Üdvözölve tisztel e pohár!
Hozzon Isten egykor fel Budába,
Ősz apáddal a vadász elvár;
Fenn lakozva a magas Budában
Leltek engem Mátyás udvarában.”

Szól s bucsúzik a vadász, rivalva
Inti őt a kúrthang: menni kell.
Semmi szóra, semmi biztatásra
Nem maradhat vendéglőivel.
„Emlékezzél visszatérni hozzánk,
Jó vadász, ha meg nem látogatnánk.”

Mond szerényen szép Ilonka, állván
A kis csarnok végső lépcsőjén,
S homlokán az ifju megcsókolván,
Útnak indul a hold éjjelén.
S csendes a ház, ah de nincs nyugalma:
Fölveré azt szerelem hatalma.

III.

Föl Peterdi s bájos unokája
Látogatni mentenek Budát;
Minden lépten nő az agg csodája;
Mert sok újat meglepetve lát . . .
A leányka titkon édes óra
Jövetén vár szép találkozóra.

S van tolongás s új öröm Budában:
Győzelemből várják a királyt,
Aki Bécsset vívó haragában
Vérboszút a rossz szomszédon állt.
Vágyva néz sok hű szem ellenébe:
Nem vidúl még szép Ilonka képe.

„Hol van ő, a nyájas ösmeretlen?
Mily szerencse fordult életén?
Honn-e vagy tán messze költözötte
Jár az őzek hűvös rejtékén?”
Kérdi titkon aggó gondolattal,
S arca majd ég, majd színében elhal.

S felrobognak hadvész-ülte képpel
Újlaki s a megbékült Garák.
S a király jó, fölség érzetével
Környékeztén őt a hős apák.
Ősz Peterdi ösmer vendégére,
A király az: „Áldás életére!”

„Fény nevére, áldás életére!”
Fenn kiáltja minden hű ajak;
Százszorozva visszazeng nevére
A hegy és völgy és a zárt falak.
Haloványan hófehér szobornál
Szép Ilonka némán és merőn áll.

„A vadászhoz Mátyás udvarában,
Szép leánykám, elmenjünk-e hát?
Jobb nekünk a Vértes vadonában,
Kis tanyánk ott nyúgodalmat ad.”
Szól az ősz jól sejtő fájdalommal,
S a bús pár megy gond-sujtotta nyommal.

És ha láttál szépen nőtt virágot
Elhajolni belső baj miatt,
Úgy hajolt el, félvén a világot,
Szép Ilonka titkos bú alatt.
Társasága lángzó érzemények,
Kínos emlék, és kihalt remények.

A rövid, de gyötrő élet elfolyt,
Szép Ilonka hervadt sír felé;
Hervadása líliomhullás volt:
Ártatlanság képe s bánaté.
A király jön s áll a pusztá házban:
Ők nyugosznak örökös hazában.

A *Szép Ilonka* című költemény értékelése a mű keletkezése óta feltételezésem szerint jóindulatú, vagy annak álcázott tévedés, mely részint a korízlés, részint a nálunk periódusonként változó igényű irodalompolitika eredménye. Áttanulmányoztam, mit olvasott ki a versből a költő első életrajzírója, Gyulai, mit Gyulai esztéta kollégái, hogyan fogadták a kortárs olvasók, nyomon követtem, miképpen értékelte a századforduló, a Nyugat nemzedéke, mit kezdett bánatos bájával a két háború közti időszak, s később a marxista esztétika. Az újraértékelés elkerülhetetlen, annál is

inkább, mert a vers megjelenése óta példátlanul előkelő helyre került a Vörösmarty-életműben, nagyon hamar kötelező iskolai anyaggá emelkedett, diadalútja mindjárt születésekor megkezdődik: Vachot vershen köszöntötte, Kerényi megpróbálta utánozni, Mosonyi egy részét operává dolgozta át, Rákosi Jenő kezén 1882-ben daljátékká alakult, utóbb egész estét betöltő opera készült belőle, sőt, ami szomorúan groteszk, az 1900-as első Vörösmarty-centenáriumon a legtöbb szónok a költőt mint a *Szózat* és a *Szép Ilonka* szerzőjét méltatta.

Szokatlan karrier, annál is inkább, mert ez a vers nem arról szól, ami értékelői szerint a mondanivalója, verstani meghatározása is vitatható, műfaji besorolása pedig esztétánként változik. Gyulai költői beszélykének érzi, Erdélyi János szerint ballada, a marxista fülnek idill, a második világháborúig középiskoláink románcként tanították. Szép kis románc ez, egy a csalódásába belepusztuló pannon Grätchené. Ami a költemény versformáját illeti, vitathatatlan tény, Bajza valamikor kijelentette, saját hasonló tárgyú elbeszélését alighanem trochaikus verses formában kellett volna megírnia, de aligha elfogadható, hogy nyelvünk egyik legnagyobb formaművésze saját versidom-választását egy kollégája utólagos szakmai merengése dönthette el. Tiszta trochaikus építkezésről egyébként amúgy se lehet szó, a mű érlökése a Vörösmarty-verseknél sűrűn jelentkező aritmiát rögzíti, a páratlan sorok többnyire trochaikusak, de szinte mindig más verslábakkal együtt hordozzák a mondanivalót. Ritmizáljunk: „a vadász ül hosszú, méla lesben”. A *va-* ez pirichiusz, *dász ül* szpondeusz, az *ül* nyúlt vokálisú kiejtése miatt csak akkor lehetne trocheusz, ha a szót rövid ü-vel halljuk, ejtjük, ami szokatlan lenne, hiszen minden likvida,

ez esetben az I természetes nyújtást eredményez, a *méla* végre trocheusz, a *lesben* megintcsak attól függ, rímeltetik-e a kiejtésben a *fényesebben*-re, ez esetben a második szótag nazális végződése miatt szpondeusz, de csak ha a közbeszéd szerint lesbé-nek ejtjük az egyszerre hely- mód- és állapot-határozónak érzékelhető kéttagú szót, fogadható el trocheusznak. Persze semmi akadályja nincs a hangsúlyos ütemezésnek sem, a vers tagolhatósága a páratlan sorokban akár népi-nemzetinek is felfogható: *a vadász ül | bosszu méla | lesben; áll e még az | ősz Peterdi | háza; be van az én | ingem ujjá | kötve; zöldre van a | rácsos kapu | festive* – ez esetben háromütemű hangsúlyos vers. Maradjunk meg a nyugat-európai formánál: zömében trochaikus verslábakkal építkező románc a *Szép Ilonka*, amely három szabálytalanul tagolt, öt, kilenc és nyolc strófa alkotta szakaszból áll, a versszakok rímképlete *ababcc*. Ennyit műfajról, formáról. A szerkezete tagolására még visszatérünk.

Nézzük meg, hogyan fogadta a művet az első életrajzíró, Gyulai. „Tíz ilyen lírikó-epikó beszélykét írt – közli –, legkitűnőbb köztük a *Szép Ilonka*, mely éppúgy felülmúlja társait, mint kisebb eposzait a *Két szomszédvár*. Az elbeszélés egyszerű elégiai bája összehangzik a részek széparányúságával. A költő művészien emeli ki a lélektani mozzanatok, sehol sem kapja fel a hangot, kerüli a fölösleges ragyogást. Minden természetes és költői. Mátyás királyt, Peterdit, Ilonkát néhány találó vonás egészen megeleveníti, az öreg nemes, aki először királyáért iszik, bosszús kifakadása, hogy Mátyás eleinte nem tart vele, gyöngédsége lánya iránt, akinek nem tesz szemrehányást, de akit baljós aggodalommal vezet haza, mind olyan jellegzetes és költőien egyszerű. A költő sokat hagy képzeletünkre, de mozgásba

hozza célja szerint. Egy pár vonás, s már az egész alakot képzeljük, egy pár szó, s előttünk az egész lélektani mozzanat. Kiválóan sikerült a beszélyke 2. és 3. szakasza, mely Ilonka szerelmének felébredését és elhervadását rajzolja. A 2. és 3. részben egyetlen szó nincs, amely ne volna a helyén, a poharazó atya és a vendég körül forgolódnó lány, aki bámulva hallgatja az idegent, merengve kérdi magában, vajh ki ő, s a búcsúzó vendégnek csak annyit tud mondani, »Emlékezzél visszatérni hozzánk«, ezzel megvallja szerelmét, rendkívül bájos jelenet. S mily jellemző, hogy Ilonka megismerve a királyt, többé nem szól. E mély fájdalomnak csak a hallgatás lehet igaz kifejezése, már érezzük az ártatlan szív hervadását, melyet a költő oly szépen hasonlít a liliomhulláshoz. Vörösmarty kiválóan kedvelte e költeményét. Nagyobbik lányát Ilonának kereszteltette, hogy mintegy örökségül hagyja rá a legbájosabb női eszményképet, amiről valaha álmodott.”

Gyulai monográfiája Erdélyi János 1845-ös értékelésére támaszkodik, Erdélyi felujjong a felismerésre: „annak, amit emberen tapasztalánk, tehát a pszichológiának felfogását, eltapintását, sehol nem tanúsítá – mármint Vörösmarty – annyira, mint ebben a balladában. Itt szerencséje volt belemenni a tapasztalati lélekországba, s onnan költői egységbe szőni ama apró jeleneteket, amiket a mindennapi életben a kedély nyilvánít.” Erdélyi nyilván az általános értékelést fogalmazza meg, megjelenése után a románc valósággal nemzeti kultusz tárgya lesz, Petőfi is gyakran szavalja, egyes sorai külön életre kelnek, jellegzetes szituációkra alkalmazzák őket, s a korabeli – ez még nem volna meglepő – de a mindenkori Magyarország szemében Ilonka eszményképpé válik, ő személyében a romlatlan, szende

bűbáj. A marxista Tóth Dezső is csak egy lehelettel figyelmet: passzív figurája a feudális nőmorál fenntartására szolgál ürügyül, de rögtön megvédi magát önmagától, mikor megállapítja, a hamis kultusz vagy a Nyugat fanyalgása semmit nem változtat a vers finomságán, egyszerűségén, hisz „egyedülálló példája egy bonyolult kapcsolat feldolgozásának – írja –, újszerű polgári intimség adja realitását. A költő Szép Ilonka alakjában nemzedékeket ihlető leányalakot teremtett. A hiábavaló hosszú vadászlest oldja fel az arra tévedő leányka, maga is vad, a kalandkereső király meglepődött örömmel fogadja, gyönyörrel ragadja meg, Mátyás *tündér kedvtelése* aggodalmas részvétet kelt bennünk a láthatólag kiszolgáltatott lány iránt.”

Felsorolhatatlanul sok minden történt Magyarország makro- és mikrotörténelmi színterein, csak Szép Ilonka eleinte ragyogó, utóbb hervadó arcán nem fogott az idő. Az olvasó nem is annyira a meg sem történt támadást rutinnal kivédő esztéta elegáns asszóját csodálja, hanem az asszó indokát: hogyan válhatott ez a megejtett, megszedült ifjú áldozat éppen a szúzi báj és szendeség szimbólumává a leghazugabb korszak, az álszent biedermeier korában, s hogy őrizte meg önmaga dicsfényes legendáját a marxista értékelés idején. Nem lepne meg, ha a nosztalgia és a szemmel láthatólag a múlt polgári morálja felé visszahajló új nevelési követelmény ismét iskolásaink elé állítaná a vonzó fantáziaképet – nincs időállóbb a rossz beidegzésnél. Ettől azonban nem változik a tételünk: az értékelés, amelyet örököltünk, objektíve is, szubjektíve is valótlan, nemcsak azért, mert a vers, ahogy mondtam, nem arról szól, aminek a gyanútlan olvasó érti, hanem még csak kitalált szereplői sem azonosak önmagukkal. Merjük már egyszer kimondani,

mi is történt voltaképpen, tisztázzuk az író alkotói módszerét, eredeti mondanivalóját. Ne essék félreértés, senki se tagadja, hogy a *Szép Ilonka* Vörösmarty pályáján ne volna jelentős állomás, a maga módján valóban remekmű, ám titoktalansága meghaladott állítás, a naiv mese egyértelmű, s ami még döntőbb, Vörösmartynak nem annyira alkotói, magánember-életének érzelmi fejlődését mutatja, s feltételezésemre maga a költő szolgál bizonyítékkal. Az írói jelzések rendre kibonthatók a sztereotip hagyomány indái közül.

Végül is mit tartalmaz a románc?

A szkénét az alkotó megnevezi, a Vértes vadonában vagyunk. A cselekmény évszakba való elhelyezése is megtörténik, egy lepke felbukkanása meg az a tény, hogy a vadász lesben ülhet hajnaltól alkonyig, kizárja a telet, a nagyon korai tavaszt meg a késő őszt, csak késő tavasszal, nyáron vagy kora ősszel vadászhatott csapongó lepke mellett a mesék Mátyás királya a Vértesben, amely persze Vörösmarty Börzsönye, az alap-élményemlék. Mint minden sikerült elbeszélő költemény, e vers cselekménye is olyan, hogy nemcsak elmondható, de eljátszható, ha úgy tetszik, a *Szép Ilonka* négy szereplős kamaradarab, szereplői közül az első már ott rejtőzik a színen, bozót takarja, vadászni jött, zsákmányra vár. „A méla lesben” alkonyatig nincs szerencséje, akkor végre siker koronázza türelmét, megjön a vad, a második szereplő, s közvetlen mögötte feltűnik a harmadik. Festeni való ez a biedermeier látomás, elől egy lepke, felbukkanása magában véve is meglepő, hiszen tudjuk, alkonyul, a nappali pillangók tehát már lenyugodtak, az éjjeliek fényforrás híján még nem járhatják táncukat. A lepke egyébként maga is vadászat tárgya, azt meg egy lány kergeti,

egyforma meglepetés olvasónak-nézőnek és lesben ülő vadásznak, mert hogy kerül alkonyatkor a Vértes vadonába egyedül egy ifjú teremtés még akkor is, ha feltehetőleg a közelben lakik: az alkonyi erdő sohse volt biztonságos helyszín. Ám ez a lány jön, s így szemünk előtt remekül komponált dupla vadászat zajlik, elől a tarka lepke, mögötte kecses úzóje, az ismeretlen lány, s amely pillanatban a szokatlan vadat űző amazon eléri a zsákmányt, őt is elfogják, az eddig rejtőző vadász előugrik, hátulról elkapja a vállát és rá is kiált: „Megvagy”! Ebben a képben egyedül a pillangó magatartása logikus: azonnal elszáll. A lány keze ugyan megrezzen a nem várt érintésre és a kiáltó szóra, de ez az egyetlen reakciója, az olvasó-néző csak bámulja ezt a szokatlan színdarab-kezdetet, mert közönséges halandó, akár férfi, akár nő, ha bárhol, lakott területen megfogja valaki a vállát és a háta mögül rákiált, legalábbis meglepődik. Jókai 25 évvel fiatalabb Vörösmartynál, de regényeiben még a nyolcvanas években is ilyen helyzetben vagy hangot se tud adni a delnő, vagy sikolt, esetleg ott esik össze, ahol rákiáltanak. Az egyelőre még meg nem nevezett lány csak megrezzen, megfordul, megnézi, ki érintette meg, s azonnal az ismeretlen férfi szép szeme sugarának rabja lesz, vele is marad, az alkony rezgő árnyai közötti ismerkedés részleteit az elbeszélés az olvasó képzeletére bízta. Indulhat a második rész, a vers, illetve színdarab második felvonása. De mi történt a szünetben?

Ezt kérdezhetette magában a biedermeier Gyulai, a marxista Tóth Dezső is, kelleetlenül, de ki is gyötörtek magukból valami választ. Ami a legmeglepőbb az elemzések között, az Babits magatartása, hogyan nem figyelt fel a mester az értékelés elhibázottságára, s miért nem voltak kétségei?

Nyilván átsiklott az egész versen a szeme, tudjuk Vörösmarty-tanulmányából, tudatában ez a költemény mindig saját édesanyja szavaló hangjával együtt jelentkezett. Pedig a hangsúlytalanul hangsúlyos homályban a szerkezet parányi, de észlelhető billenése azonnal eligazít: rekonstrukcióm szerint a *Szép Ilonka* jelenlegi strófamennyisége vagy az alkotó meggondolása miatt, vagy baráti tanácsra, de mindenképpen megcsonkult, az eredeti szerkesztési terv szerint aligha nyithatott ötstrófás expozíció egy kilencstrófás középrész és nyolcstrófás finálét. Az első részből lementhetek valamit, ami valaha benne állt, pontosan azt, ami végtére meg kellett hogy történjék azután, hogy a lány belekábult az ismeretlen ifjú jelenlétének szuggesztív varázsába. Ha félelmes vagy gyötrő élményei lettek volna, nem viszi magával otthonába az ismeretlent, hanem mihelyt teheti, elmenekül, ha mégis vendégül invitálja, lehetnek élményei meglepőek, átélhetett érthetetlen tartalmú és jelentőségű érzelmi vihart, de szemmel láthatólag folytatni óhajtotta, ami megkezdődött. Így történhetett, hogy együtt állítanak be a szokatlanul éles akcentussal lakatlannak ábrázolt erdei házba, melynek egyetlen lakója a lányon kívül csak egy veterán harcos öregember, a nagypapa, akivel bizonyos témákról képtelenség volna beszélni, hisz ha vén is, férfi, hogyan fordulhatna hozzá egy, a saját biológiáját sem ismerő, férfi és nő között történhető helyzetekkel tisztában nem lévő, asszonytársaság nélkül felnőtt majdnem gyereklány.

Vörösmarty szerkesztési gyakorlatára nem jellemző az öt plusz kilenc plusz nyolc szakaszos összeállítás, ha hangosan olvassuk a verset, fülünk is bennünket igazol, a költemény első része végén hiába ereszkedik a sor, dübög a hiány,

mintha egy oktáv felét hallanók, amelynek zenei mondani-
valója csak akkor érthető, ha végigjátszották. (Egyéb hasonló
versei is feltételezésemet igazolják; a *Szilágyi és Hajmási*
huszonnégy versszakból álló története úgy oszlik meg, hogy
tíz versszak jut az exozícióra, s tizenkettő a közléprészre és
a lezárásra, a *Csák* öt plusz hármas strofikus beosztása
szintén az előzmények rögzítésére enged nagyobb sorszá-
mot. Egyébként meglepő, hogy ennek a versnek nyoma
sincs Brisitsnél, nem találtam az eredeti kéziratot, ahol
húzás jelezné az elhagyott sorokat, talán az *Eger* Leila–Zoltai
nászának új megfogalmazását, melynek közlését érettebb
ízlése, nagyobb nyilvánosság előtt folyó élete miatt saját
cenzúrája áldozatává tette.)

Szép Ilonka története a csonkítással csak megindul az
exozícióban, amelyben egyébként a második szakasz
kilenc strófája is gyanakvásra int. A *zárás* visszatérésre
unszoló mondatának éppúgy szándékosan félreérthető a
magyarázata („emlékezzél visszatérni hozzánk”), mint a
tragikus zárórész hulló liliomának a *nyitás* hiányossága
miatt. Gyulai, sajnos, a „mentsük meg a piruló ártatlanságot
az akaratlan bűn vádjától” akciójával kritikus életének egyik
legbánatosabb tévedését követi el, mikor a pillangó távozása
utáni negyedórákat agyonhallgatja. Tóth Dezső egy elegáns
mozdulattal viszonylag hamar kint van a hurokból az első
rész elemzésekor, ő csak azt teszi a marxista ideológia
mérlegére, mi a célszerűbb kamuflázs, s okosan dönt, pedig
vonzó kísértés csábította, végre alkalma lehetett volna, hogy
közölje a rendszer hivatalos véleményét egy buja királyról,
az alapmese akár egy orosz népköltési gyűjteményből is
származhatna, kalandkereső cár, hajadon az erdő mélyén,
klasszikus Ruszalka-história, csakhogy patthelyzetben van,

mert Mátyás reneszánsz lehetőségein belül demokratikus uralkodó, joggal népszerű, népi király. Tóth el is menekül biztonságosabb vizekre, másról beszél, váratlan ugrással áttér a vers feltételezett ihletőjére, Bajzára. Bajza csinos beszélykét írt egy álruhás vadászról, aki megszerette, majd elhagyta a budai révész lányát, a lány, mint kora dér pusztította rózsa, elfonnyadt, a vers tragédiával végződik. Ez elbeszélés kapcsán hangzik el a meditáció, nem lett volna-e stílusosabb a feldolgozásnál a szerb manír és a trochaikus versforma. Hogy semmi ki ne maradjon, Tóth utal Kisfaludy Mátyás deákjára is, felállítja a párhuzamot Turu, Turu lánya és a *Szép Ilonka* szereplői között, és megfelelő keretbe foglalja a történeteket: Mátyást megviselte a hajnaltól tartó unatkozás a méla lesben, örül, hogy valami éled körötte, a felbukkanó lány szép, kedves, engedelmes, férfit aligha láthatott életében, mert úgy megszédül látásától, mint kergetett pillangója. Hogy az ismeretlen ifjú él az alkalommal, nem példamutató, de nagyon emberi viselkedési modell. Tóth azt is érzékelteti, becsületére legyen mondva, mihelyt jobban megismerkedik a körülményekkel, az ifjú király tartózkodóbb lesz, megváltozik.

Elfogadom az érvelését, de fenntartással, állítása csak addig érvényes, míg a vers második, immár Vörösmarty saját személyére vonatkozó titkos üzenete át nem sejlik a sorokon. A versbe foglalt vértesi vadászat a költő képzeletbeli kielégüléseinek egyike, a kisebb művek során betű segítségével már nemegyszer végrehajtott büntető akció Perczel Etelka ellen, az alkotó megsértett királyi felségének fej-felvetése. Csak kényszerüljön Budára jönni a Peterdi-Perczel család, lássa meg őt, a költőt dicsősége fényében, művészete trónusán. Gyulai, sajnos, nagy iparkodásában a komikumig

viszi a magyarázkodást, mi is történhetett, ábrándos ikont fest a kihagyott versszakok pótlására, s ír olyan abszurdumot, hogy az olvasó nem tudja, sírjon vagy nevessen: „a versben Mátyás nem mint csábító jelent meg, amitől vissza-riadt volna Ilonka, de egy vadászat unalmában mintegy önkéntelen adta át magát egy kellemes óra benyomásának, akaratlanul csábítja el Ilonkát, aki csak így elcsábítható”. Hogyan? Akaratlanul? De ki nem akart és mit? A vadász? Az nem igaz. Ilonka? Nem akarhatta, amiről nem tudta, nem tudhatta, micsoda, de ha csak akaratlanul volt elcsábítható, az Gyulai szándékai ellenére erőszakra utal, ami megintcsak képtelenség, a szemérmeskedő takarás félreviszi a fantáziát, nem lehetett szó itt erőszakról, Gyulai fogalmazása az akaratlan csábítóval és a szintén akaratlan csábítással nemcsak dadog, de el is irányít, ugyan miért vezette volna nagyapjához a lány az erőszaktevőt. Az akaratlan csábítás szerencsétlen szókapcsolata fülledt, gusztustalan magyarázkodásba sodorja a kritikust, ábrázolása valami misztikus révületbe kacsint. A spirituális násznak majd úgy 60 év múlva lesz hasonló irodalmi érzékeltetése, váratlan helyen, váratlan alkotónál, Erdős Renée *Santerra bíborosában* ejti meg Lavinia szerelme a szűz főpapot ugyanilyen akaratlanul és spirituális eszközökkel, igazán szentségtörő módon, egy ünnepi nagymisén. A megoldás sokkal egyszerűbb. Van egy nagyon fiatal lány, aki tökéletes izoláltságban nőtt fel, csak az erdő növény- meg állatvilágát ismerte, és saját tudatlansága, tapasztalatlansága miatt úgy élte át szerelmi extázisát, hogy fel se fogta, mi történt vele. Azaz: élt egyszer Perczelék kastélyában egy fiatal nevelő, aki álruhás király volt, s akin a kisasszony szelíd mosolyával úgy nézett át, mint egy funkcionálisan felesleges üvegdarabon.

A második részben, míg a lepkevadászok lakott helyre érkeznek, a nimfa neve is kiderül, ő Szép Ilonka. Nagypja, az öreg Peterdi valamikor bőven kivette részét a harcokból, Hunyadi mellett küzdött Nándorfehérvárott, s lelkes híve a halott vezér immár királlyá koronázott Mátyás fiának. Ősz Peterdi-Perczel – itt merülnek fel Perczel Sándor inszurrekciós emlékei, amelyeket az egykori instruktor annyiszor hallhatott – nem sejtí, elvben találkozhatott volna már a váratlan vendéggel, mert Mátyás apja mellett volt a híres ostrom idején. Azt nem közli a költő, hogyan került sor a váratlan látogatásra, ki javasolta, az ifjú-e vagy a lány, ám a szíveslátás nemzeti erényünk, így már poharazás közben látjuk meg hőseinket újra. Megintcsak három a szereplő, senki se kérdez semmit senkitől, ami nem jellemző, de dramaturgiai szükségszerűség, nem tudhatjuk meg azt sem, hogyan vált Peterdiék otthona ennyire kihalttá, hová szóródott a família, milyen sorscapások következtekben, sem azt, hogyan üzemeltetik a házat, mert köröttük se szolgál, se jobbágy, udvaros, lovász, női vagy férfi személyzet, sehol bizalmas vénasszony, elaggott rokont se látunk. Ez valójában egy nyájásabb Lear tanyája, aki egy shakespeare-i hősnőnél lényegesen naivabb Cordéliával osztja meg életét. Titok, takarás, titok. Nemcsak a Peterdi család és otthonuk, az ifjú háttere is az, csak mi nézők, olvasók ismerjük meg a tószta alatti viselkedés miatt azonnal Mátyás királyt, Perczel-Peterdiék nem, nem tették akkor sem, mikor Bonyhádon élt. Micsoda színpad, mint a magyar történelmi darabokban, csengnek a kupák, az asztalnál két férfi gesztikulál, a sarokban némán áll és néz a lány. Nem moccanhat, tilos. Bonyhádon ott villogott, lengett a társaságban, most álljon, állgassa őt, a királyt, akire úgyse figyelt teljes szívvel, aki

helyett Bonyhádön úgyis mindig más szónokolt. Egyetlen szín, egyetlen díszlet, egy agg, egy lány, egy áruhás király, rőtes alig-világítás válaszol a bürzsönyi kastély hajdani gyertyafényére, viszont a gorombán ácsolt széken immár nem az instruktor, egy uralkodó ül, s személyében a győztes férfi, aki jóllakott szerelmében nem eped, nem esdekel reménytelenül, mint az egykori instruktor.

Miután Nándorfehérvár neve kiejtődik, helyszín és évszak után be tudjuk tájolni a verset kronológiai tekintetben is, komolyan persze tilos vennünk, ez Csongor úrfi mesebeli násza, s az időszámítás is Csongoré. Nándor ostroma 1456-ban folyt, ha az ifjú vadász már mint uralkodó említődik, akkor 1464-ben lehetünk, Mátyás huszonnégy éves, ténylegesen ugyan már hat éve király, de csak 1464-ben koronázták, Ilonka lehet tizennégy, tizenöt, Peterdi, ha mint mondja, kétszer is apja lehetne az ifjúnak, erős hatvanas. Itt hangsúlyos az eltérés a homéroszi hagyománytól, a vendég nem beszél atyjáról, családjáról, be se mutatkozik, ami még furcsább, nem kérdezi Peterdi sem, szabálytalan ez az eseménysorozat, hiszen a vacsorát is mellőzik, holott a vadász egész nap nem evett meleget, igaz, hogy ezen az estén aligha találhatnak neki, hiszen a kisasszony főzés helyett lepkére vadászott, személyzet pedig, mint tudjuk, nincs. Játék ez a játékban, amely arra szolgál, hogy a rész végén kimondódhassék végre az, amit Szép Etelke sohse mondott ki a joggyakorlatra induló, vagy végképp távozó költőnek: „emlékezzél visszatérni”. Szabálytalan a zárás, az agg helyett a lány kíséri ki a fiatal férfit, így kell tennie, különben nem lehelhetnének csókot a homlokára. E pontnál Gyulai megint lezárja szemérmes szemét, Tóth úgyszintén, mindkettő úgy tesz, mintha nem hallaná a vadász

válaszát, különben kiderülne, Mátyás a tószt hatására ugyan feleszmélt erdei bódulatából, s országglási kormánybeszédével ellensúlyozta kezdeti léhaságát, de azért nem lett belőle kápsáló barát. A csók nem a búcsúé, a folytatás jelzése, hiszen szavával Budára invitálja a veteránt, jöjjön csak a Perczel család, lássák meg valódi hátterével nimbusza magasán, mint a nemzet koszorúsát, a költőkirályt. Már nem akkora triumfus, mint valaha lett volna, de elégtétel, a régi érzés elfáradt. A világ legnagyobb szerelme is el tud fáradni egyszer.

A harmadik rész olyan egyszerűen inclít, mintha egy reneszánszkori út a Vértesből Budára egy aggastyánnak és egy kislánynak napi teendői közé tartoznék, holott tudjuk a versből, hogy már az utazás felmerülő ötlete is zavart kelthetett, hisz tisztázatlan, hogyan kerülnek el Mátyás udvaráig, ki viszi őket, min, hogyan, ki kíséri, s egyáltalán mennyi idő telt el a vadász felbukkanása, eltűnése és az újratalálkozás között. Ha a lány oldaláról közelítünk, indifferens, miért elengedhetetlen az út, azt legfeljebb ősz Peterdi tudhatja, tehát nem számít, hogy nyitva marad a kérdés, miképpen jutnak Budára, egyszerűen ott vannak, s milyen jeles pillanatban, itt a kompozícióban megint a színpadi szerző segített. A Vértes csendje után zeng a budai vár, csupa zaj, triumfáló királyunk hazaérkezik, most vette be Bécset, s a pontosan megadott történelmi dátum jelzésére riadtan számolni kezd az olvasó, aztán abbahagyja: meseelemekkel színesített szerbus manír ez, nem szabad bolygatni. Mégis hatott rá Bajza! A Frigyes ellen vívott háborúk 1477-től 87-ig tartanak, az a bizonyos triumfus, amelyre százsorozva visszazeng a hegy és völgy és a házfal, 1485-re utal, amikor valóban Mátyás a bécsi Burg ura, és nápolyi Beatrix a

felesége. Ha a találkozás a tizennégy éves Ilonka s a huszonnégy esztendő vadász között 1464-ben történt, a király időközben negyvenhét éves lett, a már a vers indulásakor is agg Peterdi rég halott, a vadászát kereső Szép Ilonka harminchét.

Nem egyszerű történet ez a mi nemzeti félreértésünk, amelyben nem arról van szó, amiről szó van. A *Szép Ilonka* bosszú és jóvátétel, részvétkönny és ítélethirdetés: egy szerelem koporsóját aláeresztik a földbe. Közben ősz Peterdi elvégzi megható szaltóját, amikor ugyanazt látva és felismerve, amit unokája, aggódva megkérdezi, keressék-e tovább a hajdani vadászt. Mintha nem tudná, mi történt, s mi *nem* történhetik. Játék-játék-játék, ha volt valaha posztmodern szituáció, ez az. Vörösmarty most irgalmasabb, mint a *Két szomszédvárban*, e versben most nem öli meg Fecskét, a paripát, csak felhúzza a felvonóhidat önmaga és a Perczel lány között, és jelzi, nem tart már igényt szép, örült száguldozására. Fején a hallhatatlanok koszorúja, háza Magyarország, ott él mindenki szívében, nem vitatható többé se neve, se társadalmi helyzete, hadd fedjék el végképp a feledés tündér páravonulatai a hajdan szívszakasztó Tündérvölgyet. Lolita megkapja utolsó ajándékát, a harmatos ártatlanságot, hogy mindenkinek, kritikusnak, olvasónak könnyebb legyen feldolgoznia magában, ami megesett, a nimfa megmarad a halott szerelem inkubátorában, az elmúlás novemberi avarszagát elfedi a hervadó liliom templomi, egyszerre erotikus, egyszerre szakrális illata. A hajdan megőző érzés elviselhetővé szelődült, Vörösmarty a *Szép Ilonkában* már tudja, túlélte a túlélhetetlennek hitt indulatot, mint a Kékszakállú, bezárja Szép Etelkét a neki kijelölt versrekeszbe, a lányé lesz ezentúl minden pillangó és erdei

lomb és bíborragyogás az ifjúság szép, komoly arcán, indul a költőkirály művészi útján a *Szózat* és a *Zrínyi második énekét* tíz évvel megelőző *Zrínyi felé*,* a *Zalán* romantikusan nemzeti, kultikus világából a rettenetes megérzések árnyai, hazai és nemzetközi katasztrófák szeizmografikus jelzés-görbületei közé. A *Szép Ilonka* valahol remekmű, nem azért, amivé az esztéták lakkozták és aminek az olvasók félreértették, hanem mert ritka szépségű sírja egy immár eltemetett bosszúnak és egy elhalt szerelemnek. Útjelző vers, innen valóban tovább emelkedhetik a valódi csúcsra, ahonnan haza és világ és kozmosz egyaránt látható. 1833-at írunk, amikor a vers létrejön, egy csépi kislány, egy gyerek, akiből a boldogtalan Csajághy Laura növekszik, még szülei családi körében viháncol, hogy sejténé jövőjét, éppúgy nem tudja sorsát Csépen, mint Maximilián, a később Mexikóban kivégzett király, vagy apja, aki egy történelmi sasszéval átadja majd helyét egy ekkor még öccsével együtt puttónak lefestett, a szőnyegen anyja lábánál mosolygó hároméves, jövendőbeli tömeggyilkosnak: Ferenc Józsefnek. A versben a Börzsöny irgalmat nem ismerő tündérkisasszonyából az irodalom fintoraként egy felülmúlhatatlan bájú szűz, női ideál alakult, generációk bálványa, és a Szép Ilonkává magasztosult Szép Etelke elkezdte hódító útját.

Mennyi önkínzás, ének, ami lezárásaképpen végre is ez a vers megszületik! Megérte? – kérdezzük magunkban a költőt –, a tenger kétség, vágy, kudarc, reménytelenség?

* Előző számunk 72–73. lapján a hasonló tartalmú szövegrész helyesen így hangzik: „... ő írta a *Szózatot* meg a *Zrínyi második énekét* tíz évvel megelőző *Zrínyit*...”

Persze, hogy igen, ha másért nem, azért a szent sarkantyúért, ami kínjától édig röpült a Pegazus, s azért a döbbenetért, ami elfoghatta az egész bonyhádi instruktori időszakban némaságával operáló, a költő érzésein, fájdalmán habtajték szépségű, de irgalmat nem ismerő lábával átgázoló Perczel lányt, amikor ráébred, rosszul sorolta be öccsei nevelőjét, nem vadász volt, király. Vörösmarty duplán rejtjeles üzenetét mindenesetre hibásan kódolták, és Szép Etelke, akit legalább a versben alávont az erdei lomb közé, kisasszonyok mintaképe lett, míg a vers adott idejében már nem élhető Peterdi, de annál inkább élő Perczel ámulva nézett saját rozoga szekereből a költő királyi hintója után. Vörösmarty már nem árva fiú többé, egy nemzet imádkozik a szájával, valóban király lett, sőt több, az Apánk, aki *Szózata* szavaival hazánk szokott kiáltani, ha át akarja élni magyarságát.